

Жанна ЯНКОВСЬКА

м. Нетішин

**М. В. ГОГОЛЬ І УКРАЇНСЬКА
НАРОДНА КУЛЬТУРА ТА ФОЛЬКЛОР
(ЗА СПОГАДАМИ, ВИСЛОВЛЮВАННЯМИ
ТА ЛИСТАМИ)**

Безсумнівним є генетичний та творчий зв'язок М. В. Гоголя як письменника з Україною. Це можна простежити, аналізуючи його повісті на українську тематику, особливо дві перші збірки, з якими він прийшов у літературу і через які дістав визнання, – це “Вечори на хуторі поблизу Диканьки” та “Миргород”. Проте можна цей зв'язок із Батьківщиною простежити і за численними листами самого Гоголя та до нього, а також спогадами, висловлюваннями інших письменників та літературних критиків. Власне, спроба зробити це і була зроблена у даній статті.

The article deals with the genetic and creative connection of M. V. Gogol as a writer with Ukraine which is undoubted. It can be watched by analyze of his stories which deal with the Ukrainian subject, specially two first collections of novels which helped him to get confession in the Ikrainian literature – “Evenings in the village near Dikanka” and “Myrgorod”. This connection with the motherland also can be watched in many letters by Gogol and his pen-friends and in memories, utterances which belong to other writers and literal critics.

Епіграфом до оголошеної статті можуть стати слова О. Гончара: “Земля України, це вона вигодувала, виховала Гоголя і то не лише фізично, а що важливіше – духовно – з дитинства наділивши його красою своєї поезії, буянням пісенної творчості, епічною величавістю дум, фантастикою казок, переказами й легендами, барвистою образністю – всіма багатючими плодами народного духу” [4, 238]

Творчість М. В. Гоголя довгий час вивчали лише в контексті російської літератури. Так сталося, мабуть, через те, що

твори його написані російською мовою, хоч в умовах того часу це було зрозумілим, адже Україна була лише частиною Російської імперії. І не лише Гоголь із українців став подвижником російської культури. Досить влучно з цього приводу писав Євген Сверстюк у своїй розвідці “Блудні сини України”: “Довгий список відомих у російській культурі імен українського походження захоплює увагу. Вперше замовчування в російській пресі того факту, що вони українці або напівукраїнці, зачіпає самолюбство: якщо ви замовчуєте, то ми будемо наголошувати. Тим більше, коли йдеться про визначальні імена, які внесли в російську літературу і філософію традиційно український струмінь релігійного пошуку і проповідництва” [11, 16]. Ці слова можуть цілком стосуватися і Гоголя. Мало того, своїм життям і творчістю письменник успішно вирішує проблеми, які ставить Є. Сверстюк перед людьми, що волею долі залишили рідну землю: “Перша з них – відновити і захистити Дім отця, щоб він здалеку мерехтів, як маяк бездомним. Коли буде батьківський дім – українці в світах почуватимуть себе зовсім по-іншому і найобдарованіші потягнуться на світло.

Друга проблема – зробити сина сином: передати йому батьківську традицію і дух. Коли той син засвітиться священним вогнем, він уже не пропаде. Третя проблема – виконати нам своє призначення в світі, який прагне повернути собі втрачені духовні вартості” [11, 16].

Можемо стверджувати, що своєю творчістю М. В. Гоголь уже в ті складні роки, коли Україна була в путах бездержавності, для себе вирішує усі ці три проблеми. Він пам’ятає батьківський дім, рідну землю, якій присвячує свою творчість, в чому є прикладом для інших; він є справжнім сином, що зберігає “батьківську традицію і дух” і в цьому вбачає своє призначення в світі, стверджує це своєю творчістю.

За відображеними у творах письменника культурними реаліями, особливо якщо говорити про перші його збірки “Вечори на хуторі поблизу Диканьки” та “Миргород”, твори його є наскрізь українськими, такими, котрі за способом опирання на народну творчість можна поставити поруч із творами Г. Квітки-Основ’яненка; за майстерним використанням доброзичливого

гумору – І. Котляревським; за вмінням описувати рідну йому українську природу – І. Нечуєм-Левицьким. Порівнював М. В. Гоголя із Котляревським і відомий український літературний критик Л. Новиченко. Він писав: “У ньому, як і в сміхові Котляревського, звучала та широта душі і та певність себе, яка відзначає здорову, не скалічену тяжкими умовами народну самосвідомість. Геній Гоголя першим з могутньою силою вдихнув у душу російського, а потім і світового читача любов до України, до її розкішних (“упойтельных”) пейзажів і до її люду, в психології якого історично складно поєдналося, на думку письменника, оте “простодушно-лукаве” начало з началом героїчним і героїко-трагедійним” [10, 128]. Пізніше М. Бахтін у статті “Рабле і Гоголь” зазначив, що “гоголівський сміх у цих оповіданнях – чистісінький народно-святковий сміх” [1, с. 485], підкресливши зв’язок письменника з українською народно-празниковою культурою і спорідненою з нею фольклорною стихією, що це “видимий сміх крізь невидимі сльози” [Там же].

Романтик за характером і методом зображення дійсності, В. М. Гоголь є одним із кращих представників цього напрямку в літературі. Проте й у його творах романтизм відчутно межує із реалізмом. І реалізм це особливий, наскрізь проникнутий почуттям міри, толерантності, любові до людини. О. Гончар з цього приводу пише: “Гоголівський реалізм протистоїть натуралістичному побутописанню, фотографізму, убогій ілюстративності – і це теж дуже актуальний урок. Влучно помічено, що Гоголь прагнув проникнути в саму сутність явищ, передати їх у вигляді згущеному, інтегрованому, намагаючись їх ніби “піднести в квадрат”. Найімовірніше, невірогідне у нього часом виявляється самою субстанцією реального. Чи не тому його поетичні образи інколи здаються нам реальнішими за саму реальність” [4, 249].

Таке ставлення до України, її народу та фольклору зумовлене багатьма факторами, найголовнішим із яких є те, що це його рідна земля, де він народився, провів дитячі та юнацькі роки – час, коли творчо обдарована особистість є особливо чутливою, здатна з легкістю сприймати та засвоювати інформацію з оточуючої дійсності.

В дитячі роки велику роль у формуванні поглядів майбутнього письменника відіграла його матір, Марія Іванівна, яка взагалі уважно стежила за вихованням дітей, прищеплювала їм повагу до простих людей. Вона сама знала безліч казок, народних переказів, легенд і розповідала їх дітям. Цю любов М. В. Гоголь проніс крізь усе своє життя. В юнацькі роки із Ніжинської гімназії у листі до батьків він пише: “Вижу все милое сердцу, – вижу вас, милую родину, вижу тихий Псел, мерцающий сквозь легкое покрывало...” [Цит. за вид.:7, 4]. Як описують численні біографи Гоголя, він, і приїжджаючи на канікули до батьків, і перебуваючи в Ніжині, часто відвідує ярмарки, весілля, любить бувати на сільській окраїні міста Магерки, слухає українські пісні, збирає і записує прислів'я, приказки, обряди в книгу, яку назвав “Книга всякой всячины, или Подручная энциклопедия”. Ця його рукописна книга і досі зберігається у Великосорочинському музеї Гоголя і становить великий інтерес для дослідників. М. Ю. Артинов, товариш Гоголя по Ніжинській гімназії, залишив такі спогади: “В гимназии Гоголь был тем только замечателен, что имел слишком остроконечную бороду, да еще, пожалуй, чем, что постоянно, бывало, ходит на Магерки – это предместье Нежина. Гоголь имел там много знакомых между крестьянами. Когда у кого из них бывала свадьба или другое что, или когда просто выгадывался погодливый праздничный день, то Гоголь уж непременно был там” [Цит. за вид.:2, 79].

Значну роль у становленні світогляду письменника відіграв і його батько, також творча особистість. Він, як згадує Микола Васильович, пізніше, умів надзвичайно захоплююче розповідати і, як зазначає Н. Марченко у невеликій розвідці “Жизнь и творчество Н. В. Гоголя”, “приправлял свои рассказы врожденным малороссийским комизмом” [8, 3]. А також Василь Афанасійович писав комедії, котрі відразу ж розігрувались у домашньому театрі у домі багатого сусіда Гоголів і їх далекого родича Д. П. Трошинського. У спогадах про М. В. Гоголя зустрічаємо відомості про те, що у їх домі вечорами часто збиралася молодь послухати розповіді про старі часи, про чудеса, і, як писав його перший біограф Пантелеймон Куліш, “тут – то бывали настоящие “вечера на хуторе”, которые Николай Васи-

льевич, по особому обстоятельству, поместил близ Диканьки, тут-то он видал этих настоящих балагуров, этих оригиналов и деревенских франтов, которых изображал потом, несколько окарикатуря, в своих несравненных предисловиях к повестям Рудого Панька”[8, 3].

Мабуть, мистецтво оповідати Микола Гоголь успадкував не лише від своїх батьків. У своїх спогадах він пише: “Дед мой имел удивительное искусство рассказывать. Бывало час, два стоишь перед ним, глаз не сводишь, словно прирос к одному месту: так были занимательны его речи...”[8, 5]. А Зінаїда Мироненко у замітці “Гоголь і Василівка” пише: “У васильківському помісті було особливе місце, куди постійно тягнуло Миколку, – флігель, в якому жила бабуся Тетяна. В будиночку пахло травами, віяло таємничістю від старих скринь. Тетяна Семенівна розповідала внукові про запорізьку старовину, знала багато легенд і переказів про козаків. А ще вона співала козацькі пісні, розповідала захоплюючі історії про русалок, відьом та інші чудеса. Вона вчила хлопчика розбиратися в лікарських травах, вишивати гарусом, в’язати, а головне – малювати”[9, 59]. З такою спадковістю Гоголь мав неминуче стати великим письменником. Та й сам він успадкував таланти оповідача, про що згадує А. В. Нікітенко: “Та же смесь малороссийского юмора и теньеровской материальности с напыщенностью существует и в его характере. Он очень забавно рассказывает разные простонародные сцены из малороссийского быта или заимствованные из скандальной хроники”[Цит. за вид.:2, 521]. О. Гончар у статті “Гоголівськими шляхами” висловив цікаву думку стосовно цього. Він писав: “Лев Толстой вважав, що всі його пізніші найзначніші думки в зародку вже відкривались йому в дитинстві; можливо, не був винятком у цьому розумінні й Микола Васильович Гоголь”[3, 9]. Зображуючи українську національну стихію російською мовою, завдяки чому і став класиком російської літератури, Микола Васильович, хоч і провів зрілі роки свого життя в Росії, ніколи не поривав зв’язку з Україною, і не лише фізичного (приїжджаючи на батьківщину та переписуючись із близькими), але, насамперед, духовного зв’язку. І чого не вистачало або що призабулося йому, просив матір поновити у пам’яті

потрібну інформацію. В одному із листів до неї із Петербурга він пише: “Вы имеете тонкий, наблюдательный ум, вы знаете обычаи и нравы малороссиян наших, и потому, я знаю, вы не откажетесь сообщить мне их в нашей переписке. В следующем письме ожидаю от Вас описания полного наряда сельского дьячка, от верхнего платья до самых сапогов, с поименованием, как все это называлось в самых закоренелых, самых древних, самых наименее переменившихся малороссиян, – равным образом названия платья, носимого нашими крестьянскими девками до последней ленты, также нынешними замужними и мужиками.... Еще – обстоятельное описание свадьбы, не упуская наималейших подробностей... Еще несколько слов о колядках, о Иване Купале, о русалках. Если есть кроме того какие-либо духи или домовые, то о них подробнее, с их названиями и делами. Множество носится между простым народом поверий, странных сказаний, преданий, разных анекдотов... Все это будет для меня чрезвычайно занимательно”[8, 5].

Весь цей дитячий та юнацький досвід, доповнений спогадами матері, пізніше оживе у ранніх повістях Гоголя до найменших подробиць, і окремі колоритні назви одягу, традицій, обрядових дійств та інших реалій він так і залишить звучати українською мовою, даючи пояснення росіянам про те, що вони означають. А дехто із “великоросійських” критиків навіть вважав ці введені у текст українські назви помилками. Разом з тим, письменник за допомогою таких “помилко” передає стихію народного життя з усіма його колоритними вигинами, роблячи мову його творів багатою, а зображувану дійсність реалістичною. Відомий український письменник Павло Загребельний зазначає: “Гоголь не прийшов у російську літературу бідним родичем. Він приніс у неї слово свого народу, влив у російську мову свіжий струмінь молоді, розкутої сили, слідом за Пушкінім оновив, збагатив літературну мову новими життєвими зворотами та інтонаціями, надав їй небаченої образності, розширив її межі. Сила різьблено-точної мовної характеристики гоголівських персонажів була така вражаюча, що сучасники вигукували: “Автор-етнограф!”[5, 23]. Суголосно із цим судженням відомий український літературний критик Л. Новиченко пише:

“Про Миколу Васильовича Гоголя я дозволю собі подумати як про великого відкривача образу України для російської і світової читаючої публіки. Відкривача першої половини XIX віку, який, одначе, зберігає свою невичерпну, дієву силу і для людей віку XX”[10, 126]. Читаючи повісті Гоголя на українську тематику, М. Драгоманов констатував: “Не було нікого, де у чому й досі нема кого, – хто б змалював деякі боки життя українського, як Гоголь”[Цит. за вд.:10, 127].

Саме через усі ці якості окремі письменники та літературні критики за спосіб мислення, зображувані реалії у його повістях на українську тематику називають Гоголя українським письменником. Л. Новиченко у вищезазначеній статті “Безсмертний імпульс...” зауважує: “Глибока народність “українського” Гоголя безсумнівна й безцінна – недарма так багато українських письменників наступних епох відчували свою спорідненість із творцем невмирущих образів, глибоко сприймаючи і по-своєму використовуючи його художні уроки”[10,133]. Ці уроки Гоголя, без сумніву, використовували українські письменники. Тому далі Л. Новиченко продовжує: “Гоголівські уроки, чарівницькі гоголівські асоціації й рефлексії оживали в творчій свідомості українських письменників, по-перше, коли вони входили в розкішний, хоч часом і тьмянуватий світ національно-фольклорної фантастики і міфології. Прикладів тут безліч, від П. Куліша й О. Стороженка до Валерія Шевчука”[10, 35].

Взагалі М. В. Гоголь був особистістю надзвичайно складною, і судити про нього із загальноприйнятих позицій неможливо. Навіть уже сам факт того, що, перебуваючи в Росії й пишучи російською мовою, він поглиблено вивчав український фольклор і став відомий серед письменства саме завдяки творам на українську тематику, видавши “Вечори на хуторі...” під псевдонімом Рудого Панька, багато про що говорить. Залишивши надовго Батьківщину і лише зрідка навідуючись до рідних, він ніколи не заперечує своєї причетності до неї та її народу. Скажімо, характеризуючи українські народні думи, він зазначає, що вони виконувалися “нашими старцями слепцями”. А глибини і проникливості у вирішенні творчих завдань він домагається саме завдяки знанню реального життя народу, саме

воно є джерелом і творчого натхнення письменника, і основним об’єктом аналізу та художнього узагальнення. Уважно вивчаючи історичні документи, в тому числі літописи, хроніки, Гоголь приходить до висновку про недостатність їх для художньої творчості. Саме тому він в одному із листів зауважує: “Я к нашим летописям охладел, напрасно сялясь в них отыскать то, что хотел бы отыскать” [Цит. за вид.:6, 149].

Зате у фольклорі, що відображує життя в усій його повноті психологічних і політичних взаємовідносин і що був глибоко вивчений письменником, починаючи з ніжинського періоду, він вбачає живе джерело для художньої творчості. Народна музика, танці, пісні, казки, легенди заключали в собі те духовне багатство, яке письменник бажав передати через свої твори наступним поколінням. Багато про що, наприклад, говорять нам гоголівські зошити українських пісень, вони засвідчують, що Гоголь знав живу мову народу, не раз він власною рукою переписував ці пісні, очевидно, готуючи їх до друку: праця, гідна справжнього фольклориста і письменника. Про те, що такі записи у Гоголя були, пише О. М. Сомов у листі до М. А. Максимовича: “Я познакомил бы вас хоть заочно, если вы желаете того, с одним очень интересным земляком, – Пасечником Паньком Рудым, издавшем “Вечера на хуторе”, т. е. Гоголем-Яновским... У него есть много малороссийских песен, побасенок, сказок и пр., коих я еще ни от кого не слыхивал, и он не откажется поступиться песнями доброму своему земляку, которого заочно уважает. Он человек с отличными дарованиями, и знает Малороссию, как пять пальцев, в ней воспитывался” [Цит. за вид.: 2, 131]. Як відомо, окремі народні пісні в записах М. В. Гоголя М. Максимович помістить у своєму збірнику. Стосовно зображення дійсності у народних піснях, письменник зазначає, що “історик не повинен шукати в них вказівки дня і числа битви, детального пояснення місця, вірної реляції; в цьому відношенні небагато пісень допоможуть йому. Але коли він захоче дізнатися про справжній побут, стихії характеру, всі вигини та відтінки почуттів, хвилювань, страждань, веселощів зображаного народу, коли захоче пізнати дух минулих віків, загальний характер всього цілого і окремо кожного часткового, тоді

він буде задоволений повністю; історія народу розкривається перед ним в ясній величі” [Цит. за вид.: 4, 241].

Перебуваючи під час візитів у рідній Василівці, Микола Васильович відпочивав душею і не оминав можливості послухати народні пісні. Його сестра Ольга згадувала: “Ужасно любил он малороссийские песни. Видела я как он раз нищих позвал, и они ему пели. Но это он хотел сделать так, чтобы никто из нас не видел: он позвал их к себе в комнату. Брат жил тогда во флигеле” [2, 545].

Будучи уже в Москві, Гоголь із такими ж вихідцями з України, зокрема О. Бодянським, М. Максимовичем, Г. Данилевським, часто збиралися в домі Аксакових на вечори українських пісень, які письменник дуже любив. За спогадами О. Бодянського, такі вечори називали “варениками” [Див. за вид.: 2, 535]. Про один із них згадує Г. П. Данилевський: “Все подошли к роялю. Н. С. Аксакова развернула тетрадь малорусских песен, из которых некоторые были ею положены на ноты с голоса самого Гоголя. “Что спеть?” – спросила она. – “Чоботы”, – ответил Гоголь. Н. С. Аксакова спела “Чоботы”, а потом “Могилу”, “Солнце низенько” и другие песни” [Цит. за вид.: 2, 599].

В “Записках о жизни Гоголя”, виданих П. Кулішем є запис розмови Миколи Васильовича з графом Олексієм Толстим, де зазначено: “... Беседа его была исполнена души и эстетического чувства. Он попотчевал графа двумя малороссийскими колыбельными песнями, которыми восхищался как редкими самородными перлами: 1) “Ой, спы, дитя без сповиття” и т. д., 2) “Ой, ходит сон по улоньци” и т. д.” [Цит. за вид.: 2, 537].

Як відомо з біографічних джерел, Гоголь цікавився фольклором інших слов’янських народів, особливо піснями, знав багато російських народних пісень, навіть брав уроки сербської мови в О. Бодянського, аби зрозуміти красу пісень, записаних Вуком Караджичем. Але його ставлення до українських пісень було особливим. П. Куліш щодо цього в другому томі біографії письменника зазначив: “Но к малороссийской песне он сохранил чувство, подобное тому, какое остается в нашей душе к прекрасной женщине, которую мы любили в ранней молодости” [Цит. за вид.: 2, 522]. Пісні і загалом фольклор для

Гоголя були мірилом досконалості, майстерності, тим неперевершеним індикатором власної творчості, на який він рівнявся усе своє життя. П. В. Анненков у статті “Гоголь в Римі. Літературні спогади” пише: “При этом направлении два предмета служили как бы ограничителем его мысли и пределом для нее, именно: страстная любовь к песням, думам, умершему прошлому Малороссии, что составляла в нем истинное охранительное начало, и художественный смысл, ненавидящий все резкое, произвольное, необузданно дикое. Они были, так сказать, умерителями его порывов” [Цит. за вид.: 2, 150].

Індивідуальний стиль творчості Миколи Гоголя виявлявся у своєрідному, виваженому співвідношенні, збалансованості фольклорного й авторського матеріалу, його народність полягала у глибокому творчому проникненні в надра народної самосвідомості, в його здатності не копіювати, а індивідуально перетворювати, вияскравлювати помічене в людях, розвивати в напрямі досконалості те, що йому давала художня фольклорна стихія.

У березні 1850 року Т. Г. Шевченко писав до Варвари Рєпніної: “Перед Гоголем должно благоговеть, как перед человеком, одарённым самым глубоким умом и самою нежною любовью к людям. Гоголь – истинный вездатель сердца человеческого! Самый мудрый философ! И самый возвышенный поэт должен благоговеть перед ним, как перед человеколюбом!” Або: “О Гоголь, наш бессмертный Гоголь!” – вигукував він у своєму “Щоденнику”, а ще за 13 років до цього у вірші “Гоголю” писав, мовби відтворюючи той непорушний розподіл обов’язків, які поклала на їхні плечі сама історія:

Ти смієшся, а я плачу,
Великий мій друже [Цит. за вид.: 5, 22].

Література:

1. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. – М., 1975.
2. Вересаев В. Гоголь в жизни. Систематический свод подлинных свидетельств современников. – Харьков: Прапор, 1990. – 680 с.
3. Гончар О. Гоголівськими шляхами // Вінок Гоголю. Гоголь і час. Українсько-російський колективний збірник, присвячений

180-річчю з дня народження М. В. Гоголя / Упорядник Сосідко В. В. – Харків: Прапор. – С. 7-18.

4. Гончар О. Гоголь і Україна // Вінок Гоголю. Гоголь і час. Українсько-російський колективний збірник, присвячений 180-річчю з дня народження М. В. Гоголя / Упорядник Сосідко В. В. – Харків: Прапор. – С. 237-251.

5. Загребельний П. З великим болем у душі // Вінок Гоголю. Гоголь і час. Українсько-російський колективний збірник, присвячений 180-річчю з дня народження М. В. Гоголя / Упорядник Сосідко В. В. – Харків: Прапор. – С. 19-35.

6. Зязюн И. С мыслью о будущем // Вінок Гоголю. Гоголь і час. Українсько-російський колективний збірник, присвячений 180-річчю з дня народження М. В. Гоголя / Упорядник Сосідко В. В. – Харків: Прапор. – С. 146-149.

7. Литвин Н. О., Браило Г. С. Великосорочинский литературно-мемориальный музей Н. В. Гоголя. – Харьков: Прапор, 1981. – 64 с.

8. Марченко Н. Жизнь и творчество Н. В. Гоголя. – М.: Детская литература, 1980 – 58 с.

9. Мироненко З. Гоголь и Васильевка // Вінок Гоголю. Гоголь і час. Українсько-російський колективний збірник, присвячений 180-річчю з дня народження М. В. Гоголя / Упорядник Сосідко В. В. – Харків: Прапор. – С. 54-63.

10. Новиченко Л. Безсмертний імпульс... // Вінок Гоголю. Гоголь і час. Українсько-російський колективний збірник, присвячений 180-річчю з дня народження М. В. Гоголя / Упорядник Сосідко В. В. – Харків: Прапор. – С. 126-135.

11. Сверстюк Є. Блудні сини України. – К.: Товариство “Знання” України, 1993. – 256 с.